

STEFAN ZWEIG

VAKARYKŠTIS PASAULIS

Europiečio prisiminimai

*„Bet tas palaimingas ir patiklus
tikėjimas protu – kad jis paskutinę
akimirką užkirs kelią beprotybei –
buvo vienintelė mūsų
kalbė.“*

Naujas
leidimas
naujai
kartai

Stefan Zweig

**VAKARYKŠTIS
PASAULIS**

**EUROPIEČIO
PRISIMINIMAI**

Iš vokiečių kalbos vertė
Giedrė Sodeikienė

VILNIUS 2020

Stefan ZWEIG
DIE WELT VON GESTERN
Erinnerungen eines Europäers.
Aufbau-Verlag Berlin und
Weimar, 1985

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, taip pat padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas: parduoti, nuomoti, teikti panaudai ar kitaip perduoti nuosavybėn.

Draudžiama šį kūrinių, esantį bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti visiems prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

© Giedrė Sodeikienė, vertimas į lietuvių kalbą, 2005, 2014

© Jokūbas Jacovskis, viršelio dizainas, 2014

© „Tyto alba“, 2005, 2014, 2020

ISBN 978-609-466-020-7

TURINYS

BABELIO BOKŠTO STATYTOJAS STEFANAS ZWEIGAS	5
PRATARMĖ	19
SAUGUMO PASAULIS	26
MOKYKLA PEREITAME ŠIMTMETYJE	54
EROS MATUTINUS	93
UNIVERSITAS VITAE	118
PARYŽIUS, AMŽINOS JAUNYSTĖS MIESTAS	152
APLINKKELIAIS Į SAVE	187
UŽ EUROPOS RIBŲ	205
EUROPOS DANGUS: VAISKUS IR APSINIAUKĘS	219
PIRMOSIOS 1914 METŲ KARO VALANDOS	241
KOVA UŽ DVASINĘ BROLYBĘ	265
EUROPOS ŠIRDYJE	282
SUGRĮŽIMAS Į AUSTRIJĄ	309
VĖL PASAULYJE	332
SAULĖLYDIS	354
INCIPIT HITLER	386
TAIKOS AGONIJA	418
RODYKLĖ	466

BABELIO BOKŠTO STATYTOJAS STEFANAS ZWEIGAS

Kai 1916 metų pavasarį Europos tautos įnirtingai naikino viena kitą antrus metus besitęsiančiame pasauliniame kare, neutralioje Šveicarijoje prieglobstį rado nemažai Europos intelektualų. Šioje taikos salelėje jie bandė priešintis pavojingai Europos proto karštinei – išsiliejusi juoda nacionalizmo banga, rodės, nušluos visa, ką per ilgus šimtmečius šiame žemyne išaugino sienų nežinanti kuriančioji dvasia. Antai prancūzų filosofas ir humanistas Charles Baudouinas, „Europos dvasios“ ir supranacionalizmo idėjų propaguotojas, 1916 m. kovą nusprendė leisti pacifistinį žurnalą *Le Carmel*. Romaino Rolland'o siūlymu jis pakvietė talkinti jauną austrų rašytoją Stefaną Zweigą. Šis atsiliepė laiko dvasią perteikiančia esė *Babelio bokštas*.

Naujasis Babelio bokštas, didysis Europos dvasinės vienybės paminklas, griūva, jo statytojai išsilakstė. Dar tebestovi dantytos sienos, nematomi tašyto akmens luitai dar tebestūkso virš sumišusio pasaulio, bet be bendrų pastangų, kurios visa laiko, tęsia, jis nugrims užmarštin. Kaip ir anas bokštas mito dienomis. <...> Dar neatėjo laikas bendrai veiklai, dar per didelis sąmyšis, kurį Dievas pasiuntė į sielas. <...> Tačiau mes turime grįžti prie statinio, kiekvienas ten, iš kur pasitraukė maišaties akimirka. Galimas daiktas, dirbdami nematysime vienas kito ilgus metus. <...> Bet kai plušėsime, <...> bokštas vėl pradės kilti, ir aukštybėse susitiks tautos.

Babelio bokštas – tai Europos bendrystės, pastangų išvien kurti dvasinę erdvę simbolis. Ištis XIX a. pabaigos – XX a. pradžios raida tarsi neginčijamai liudijo: Europa vienijasi; argi kvapą gnaužiantys, sienas griauinantys mokslo, technikos, kultūros laimėjimai – lėktuvas, automobilis, transatlantinis garlaivis, telefonas, telegrafas nebuvo akivaizdus įrodymas, kad po ilgų tūkstantmečių Europa pagaliau tampa dangų siekiančiu žmonių vienybės ir – laisvės, tos didžiausios vertybės, gyvu paminklu?

Tai *fin de siècle* Europos optimistinė vizija. Stefanas Zweigas buvo šios epochos kūdikis.

Zweigas gimė 1881 m. lapkričio 28 d. Vienoje, jo paties žodžiais, „Austrijos-Vengrijos imperijos dviejų tūkstančių metų senumo supranacionalinėje metropolijoje“. Jo vaikystės ir jaunystės danguje jaukiai švietė saugumo saulė, politiniai skersvėjai ir žemės drebėjimai siautėjo kitur, kažkur labai toli, nekeldami jokio pavojaus. Įspūdingų reginių, spalvingų švenčių mėgėjai vieniečiai „gyveno ir leido gyventi“. Todėl visai nekeista, kad toną duodanti vyriausioji instancija buvo *Burgtheater*, imperatoriškasis teatras. Kultūros sfera, kaip vyraujanti, vienijo visus socialinius sluoksnius, visas tautybes ir, leisdama integruotis, bet nereikalaudama atsisakyti nacionalinio ypatumo, šalino prieštaravimus: darniai vienydama kontrastus, paversdavo juos „nauju ir savitu dalyku – austriškumu, vieniškumu“. „Niekur nebuvo taip lengva būti europiečiu, ir aš žinau, kad labiausiai turiu būti dėkingas šiam miestui <...> už tai, kad anksti išmokau mylėti bendrystės idėją kaip pačią aukščiausią, glūdinčią mano širdyje“, – rašė Zweigas gyvenimo saulėlydyje, nostalgikai apžvelgdamas prisiminimuose iškilusius gimtosios Vienos pavidalus – švytinčius, gyvenimo džiaugsmą spinduliuojančius, o dabar, Antrojo pasaulinio karo valandą, nebeprikeliamai gulinčius po juodais istorijos griuvėsiais.

Natūralu, kad Vienos, muzikos ir meno miesto, augintinis Zweigas anksti, dar gimnazijoje, stojo tarnauti poezijai, juoba kad užkrečiamai veikė ir penkeriais metais vyresnio kito vieniečio, dievinamojo Hugo von Hofmannsthalio pavyzdys – šešiolikos, šis jaunuolis jau stulbino vy-

resnius autorius visiškai subrendusiu nelygstamu poetiniu talentu; be to, poezijos padangėje jau buvo užtekėjusi Rainerio Marios Rilke's žvaigždė, kurios ryškus spindėjimas irgi žadino norą kopti į žodžio meno aukštikalnes. Taigi būta į ką lygiuotis, todėl sukakęs dvidešimt jaunas menotarnas Zweigas galėjo puikuotis pirmuoju savo eilėraščių rinkiniu „Sidabrinės stygos“, kurį 1901 m. išleido *Insel-Verlag* pirmtakė *Schuster&Loeffler* leidykla (solidžiausia naujausios vokiečių lyrikos leidybos srityje!). Nors didžiuma kritikų teigiamai atsiliepė apie šią knygą, o vyresnieji kolegos irgi palankiai minėjo šį jaunesniojo darbą, Zweigas, kritiškai vertindamas savo pirmagimį, vėliau rašė: „...jas [eiles] pašaukė gyvenimui ne manasis išgyvenimas, o kalbos įkarštis“, mėgavimasis kalbos teikiamų galimybių panaudojimu, ir niekada jų nebeperleido.

1902 m. Zweigas užsimojo į dar vieną sritį – pateikė savo straipsnį apie poeziją Vienos laikraščiu *Neue Freie Presse*, tai „septyniskart pataptųjų buveinė“. Likimas jam nusišypsojo ir šįkart, ir jis tapo literatūros skyriaus bendradarbiu, o dėl to ir Vienos įžymybė: nuo šiol jo esė ir novelės puikuodavosi leidinyje, kuris savo skiltis rezervuodavo tik patiems talentingiausiems. Ryšys nenutrūko daugiau kaip tris dešimtmečius.

Be poezijos, Zweigas išbandė savo talentą ir prozoje – 1904 m. pasirodė novelių rinkinys *Erikos Ewald meilė*, iš kurio jau galima spręsti apie tai, kokią sritį žvalgys įdėmus ir pastabus šio novelisto žvilgsnis – tirs charakterį, nagrinės elgesio psichologinius motyvus.

1908 metai tarsi patvirtino Zweigo talento daugialypumą – Berlyno Karališkasis teatras, vienas garsiausių vokiečiakalbėje erdvėje, ėmėsi statyti jo pirmąją dramą *Tersitas*. Deja, premjera neįvyko, nes staiga mirė pagrindinio vaidmens atlikėjas Adalbertas Matkowsky. Vis dėlto ją šiek tiek vėliau pastatė Dresdenu *Hoftheater*.

Literatūrinė veikla teikė lėšų, materialiniai rūpesčiai neslėgė (Zweigo tėvas buvo stambus tekstilės fabrikantas), tad nuo 1900 m., kai baigė gimnaziją ir įstojo į Vienos universitetą, jo paties pajuokavimu, parūpinti šeimai daktaro titulo (beje, studijavo filosofiją ir literatūrologiją, o daktaro titulą užpelnė disertacija „Hippolyte'o Taine'o filosofija“), iki

1914 m., Pirmojo pasaulinio karo pradžios, savo laiką laimės kūdikis Zweigas galėjo skirti pažinčiai su Europos šalimis – Vokietija, Belgija, Prancūzija, Anglija – ir net kitais žemynais – Azija ir Amerika. Kelionės leido įgyvendinti norą ne tik pačiam pažinti kitos („svetimos“) šalies gyvenimą, geriau išmokti jos kalbą ir pasisavinti toje kalboje gyvujančią kultūrą, bet ir perteikti savo kraštui įgytą svetimumo pažinimą, kito-niškumą perkelti į gimtąją kalbą, ją padaryti suprantamą ir priimtina. Pati artimiausia ir mylimiausia Zweigui visada buvo Prancūzija, todėl neatsitiktinai prancūzų poezijos antologijomis, straipsniais ir literatūros kūrinių vertimais kaip tik jis tapo tarpininku, padovanojusiu vokiečių kalbai jaunesniosios prancūzų kartos poetus – Baudelaire'ą, Verlaine'ą, Rimbaud, kurie tapo pavyzdžiu ištisai vokiečių lyrikų kartai.

Ties amžių sandūra Europoje garsiai nuaidėjo Belgijos, jos naujoviško meno ir literatūros kūrėjų balsas. Dar gimnazistas, Zweigas atrado sau poetą Emilę Verhaereną (Vienos kavinės skaityklos!). Didžiulį išpūdį jam padarė šio autoriaus begalinis pritarimas žemiškajam gyvenimui („...mūsų poetų kartą Verhaerenas buvo išmokęs epochos technikos stebuklais gėrėtis lygiai taip entuziastingai, kaip mūsų protėviai grožėdavosi romėnų antikinio meno kūriniais.“). Tad keliaudamas po Europą užmezgė pažintį ir su šiuo poetu (ją nutraukė tik Verhaereno žūtis 1916 m.) ir ištikimai tarnavo jo kūrybai, populiarindamas ją vokiečiakalbėje žemėje ne tik eilių bei dramų vertimais, bet ir platesne studija apie patį Verhaereną ir jo kūrybą.

Kultūrų artinimo, dvasinio Europos vienijimo darbą – Babelio bokšto statybą! – nutraukė Pirmasis pasaulinis karas. Rodos, jis vienu kirčiu suskaldė į šipulius tautas jungiančius tiltus, dangų aptraukė nacionalizmo tvaiko debesimis, kurie privertė sugniaužti į kumštį kaimynams draugiškai tiesiamą ranką ir skubiai atsitverti tarpusavio neapykantos tvoromis – nuo šiol gyvenimą tvarkė karo strategų komandos.

Europietis Zweigas nejautė neapykantos „priešui“. Buvo netinkamas karinei tarnybai, tad karo metu privalomą „pareigą tėvynei“ Austrijai atliko Karo archyve Vienoje.

Sukrėtimas, kurį sukėlė prasidėjęs karas, ir vienoje, ir kitoje fronto linijos pusėje išsiliejo spontaniškai reiškiamu patriotiškumu. Putota jo banga pirmaisiais karo mėnesiais užliejo ir Zweigą: jis palaikė savo šalį ir darbą Karo archyve mažumą didžiuodamasis vadino „labai svarbiu ir slaptu“. Antra vertus, jau 1914 m. rugsėjį jis sveikino H. Hesse's atsišaukimą į pasaulio poetus neįsiliesti savo balsais į karo chorą.

Tarsi atsidūręs tarp kūjo ir priekalo, tarp prievolės nekęsti „priešo“ ir vidinio jausmo, jog yra pasaulio pilietis, Europos tikėjimo išpažinėjas, Zweigas mėgina susivokti savyje. Ciniška gyvenimo, karo realybė šiuo atveju tampa savotiška pagalbininke, ir Zweigas 1915 m. pradeda rašyti knygą tragediją „Jeremijas“ – atsiskaito su karo mėsmale, išaukštindamas ne nugalėtoją ir visada abejotiną pergalę, kuri įdiržina sielą, o pralaimėjimą ir pralaimėjusįjį, jo vidinę jėgą ištverti ir prisikelti – ją knygoje įkūnija Senojo Testamento pranašas Jeremijas. Knyga (pasirodė 1917 m. vasarą, o 1918 m. Ciuriche buvo įkūnytas sceninis jos pavidalas) tapo atskaitos tašku Zweigo gyvenime – nuo šiol jis nedviprasmiškai stoja pacifizmo pusėn. Dėl tokios laikysenos jo aplinka jam priklįjuoja defetisto etiketę. Be kaip tik toks yra jo gilus įsitikinimas, ir šis pirmą kartą leidžia jam prabilti savo paties balsu, kalbėti iš savęs ir savo laiko.

Po karo, 1919 m., Zweigas apsigyveno Zalcburge, ramiam, romantiškame miestelyje Vokietijos pašonėje. Jo namas stovėjo ant Kapucinių kalno, nuo kurio atsivėrė gražus vaizdas į Zalcacho upės slėnį ir miesto bokštus; žvilgsnis siekė toli, iki pat Berchtesgadeno Vokietijos pusėje: čia, irgi ant kalno, vėlėliau (1928 m.) taip pat įsikūrė vienas žmogus, Europoje ir pasaulyje gerai žinomas vyras – Adolfas Hitleris.

Keldamasis į Zalcburgą, Zweigas negalėjo žinoti, kad šiame mieste netolimoje ateityje, jau 1920 metais, Hugo von Hofmannsthalio, Maxo Reinhardto, Richardo Strausso dėka užgims „Zalcburgo festivalis“. Prasidėjusią nuo vaidinimo po atviro dangumi, jo programą netrukus papildė koncertai ir operos spektakliai, tad ramus barokinis Zalcburgas netrukus tapo menininkų Meka, meno Olimpinių žaidynių sostine. Zalcburgą, taip pat ir namą Kapucinių kalne, į kurį vedė šimtas laiptelių,

savo apsilankymu pagerbė žymiausi epochos menininkai, Europos dvasinio veido kūrėjai: Thomas Mannas, Romainas Rolland'as, rašytojai Wellsas, Joyce'as, Valéry, Schnitzleris, muzikai Ravelis, Albanas Bergas, Bruno Walteris, Toscanini.

Vokietijos pusėje, name prie Berchtesgadeno (gražiu pavadinimu *Berg-hof*), irgi lankydavosi daug svarbių asmenų, nacionalsocialistų (VNSDP) partijos veikėjų. Savo fiurerio Adolfo Hitlerio vadovaujami, jie irgi kūrė planus ir strategijas, kaip pakeisti Vokietijos, paskui – Europos veidą. Su jų pertvarkos padariniais Zalcburgas susidūrė anksti, kai, Hitleriui atėjus į valdžią (1933 m. sausis), gelbėdamiesi nuo pasaulį tobulinančios naujosios tvarkos, kurios tikruoju simboliu tapo koncentracijos lageris, iš Vokietijos pasipylė pabėgėliai.

Bet tai bus vėliau. Dabar gi, po Pirmojo pasaulinio karo, stojęs taiskos metas Zweigui reiškė įtemptą darbą, keliones po Europą ir pasaulį, intensyvius tarptautinius ryšius, galiausiai – milžinišką tarptautinį pripažinimą. 1920–1932 metais gausiai ir išspūdingai išsiskleidė tai, kas prieškariu reiškėsi dar tik kaip talento išbandymas, ieškojimas, užuomazga. Dvasios didiesiems (Balzacas, Dickensas, Dostojevskis; Hölderlinas, Kleistas, Nietzsche; Casanova, Stendhalis, Tolstojus) skirtas trijų dalių biografinių esė ciklas *Pasaulio architektai*, sumanytas kaip vakarykščio priešiško iverkimo, rodė būsimą tautų kultūrinę ir dvasinę bendrystę. „Zalcburgo laikotarpis“ sukurtas Zweigo, subtilaus sielos žinovo, novelės *Amokas*, *Nepažįstamosios laiškas*, *Dvidešimt keturios valandos iš moters gyvenimo*, istorinių miniatiūrų rinkinys *Žmonijos žvaigždžių valanda* papildė dvidešimto amžiaus aukso fondą; drama *Volponė*, Beno Jonsono (1572–1637) to paties pavadinimo pjesės perdaras, apkeliaavo viso pasaulio scenas. Literatūrinės biografijos, tos charakterių studijos (*Fouché*, *Marija Antuanetė*), pelnė visuotinį skaitytojų pripažinimą – antai pastaroji, vos spėjusi pasirodyti (1932 m.), metų gale jau buvo išversta arba verčiama į keturiolika kalbų. Tarpukariu Stefanas Zweigas tapo pačiu skaitomiausiu ir verčiamiausiu vokiečių kalbiu rašytoju.

Tačiau tarptautinį populiarumą (šlovė jo asmens visiškai nepakeitė, liko, kaip ir buvęs, kuklus, vengė bet kokio viešumo) Zweigas suvokė kaip įpareigojimą tarnauti europinės minties, vieningos Europos propagavimui, todėl daug keliavo skaitydamas paskaitas: iš pradžių Miunchene, Frankfurte prie Maino, Bremene, Hamburge, Leipcige, vėliau ir užsienyje – Šveicarijoje, Olandijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Italijoje. Jose pažindino klausytojus su Romaino Rolland'o ir Levo Tolstojaus, dviejų žymių humanistų, smurto nenaudojimo šalininkų, asmenybėmis, skaitydavo savo kūrinius ir kalbėdavo jam itin svarbia Europos kūrimo tema. Buvo puikus oratorius, ir visada gausiai susirinkę klausytojai įsitikindavo, kad Zweigui rūpi politikos humanizavimas; jo supratimu, tai galima pasiekti nacionalinę sąmonę pakylėjant iki tautas viršijančios bendražmogiškosios. Sunkiai serganti Europa (tai Zweigo žodžiai) pirma turi atsikratyti agresyvaus nacionalizmo bacilos, tik tada ji pasveiks. Kalboje *Die moralische Entgiftung Europas* jis siūlė ir konkrečių priemonių: mokyklose turi būti mokoma ne karo istorijos, o kultūros istorijos – taip vaikai įsitikintų, jog esama visoms tautoms bendros kūrybos, bendrų laimėjimų, o tai leistų ugdyti jaunųjų europiečių tikėjimą ateitimi. Zweigas pasisakė už įvairių šalių jaunimo mainus, ragino įkurti Europos akademiją ir įsteigti Europos dienraštį.

Bet kaip toli Europa buvo nuo Zweigo vizijos!

Pasaulinio karo gerai išpurentoje dirvoje trečiajame dešimtmetyje neįtikėtina sparčiai sudygo priespaudą propaguojančios ideologijos – fašizmas, nacionalsocializmas, šiek tiek anksčiau, be to, Europos Rytuose – bolševizmas. Neapykantos dvasios pagimdytos, todėl agresyvios ir nepakančios, jos įrankiu savo tikslams įgyvendinti pasirinko brutalią jėgą. Nacionalsocializmas Vokietijoje, kuri jautė didelę nuoskaudą dėl jos įsitikinimu, neteisingos ir žeminančios Versalio taikos sutarties, šalių nugalėtojų jai primestos 1919 m. birželį, savo žygį į teisingą tvarką pradėjo 1933 m. sausį. Kelį į ateitį, „į grynatautę teisinę valstybę“, skaisčiai nušvietė pirmosios apsivalymo nuo svetimų ir nepageidautinų elementų liepsnos – knygų laužai, suliepsnoję Berlyne 1933 m. ge-

gužės 10 d. Šalia Thomo Manno, Freudo, Einsteino ir kitų, juose pelnais virto ir žydo ir kosmopolito Stefano Zweigo kūriniai. Naujųjų Vokietijos šeimininkų nacių planuose antisemitizmas užėmė ypatingą vietą. Nuo šiol rašytojas Zweigas, kurio knygos lydėjo milijonus vokiečių skaitytojų, tapo tiesiog žydu Zweigu, pajuto, kad žemė po jo kojomis siūbuoja – jis gujamas iš gimtosios, vokiečių, kalbos, rašytojo gyvybės ir laisvės erdvės.

1934 m. vasarį nacių Vokietijos spaudimas Austrijoje sukėlė kruviną autoritarinių ir demokratinų jėgų susidūrimą. Netrukus Stefano Zweigo name Zalcburge policija atliko kratą, ieškodama socialistų slepiamų ginklų. Valdžios savivalė ir pavojus asmeninei laisvei jį, tą „amžinąjį Jeremiją, kuris ateitį visada matė labai toli, taip sukrėtė, kad jis dar tą pačią dieną nusprendė suvis palikti Austriją ir artimiausiu traukiniu iš Zalcburgo vykti į Paryžių, o iš ten į Londoną ir jame galutinai įsikurti.

Tačiau Zweigui dar buvo likusi nedidelė vokiečių kalbos erdvė, kurioje pasaulio šviesa galėjo išvysti jo knygos – jo iniciatyva 1934 m. pradžioje Herbertas Reichneris įkūrė leidyklą Vienoje. Joje 1934–1938 metais pasirodė reikšmingi Zweigo kūriniai: *Erazmo Roterdamičio triumfas ir tragedija*, literatūrinė biografija *Marija Stiuart; Castello prieš Calviną, arba Sąžinė prieš smurtą*, literatūrinė biografija *Magelanas. Žmogus ir jo žygis*. Bet *Širdies nerimas*, garsusis Zweigo romanas, toji „giesmė Habsburgų Austrijai su visu jos žavesiu, sentimentalumu, rafinuotumu“, 1939 m. jau išėjo Stokholme, Gottfriedo Bermanno Fischerio leidykloje, kuri buvo įkurta leisti Vokietijoje nebepageidaujamų autorių knygas vokiečių kalba – tais metais Austrijos, kaip nepriklausomos valstybės, jau nebebuvo: „anšlusu“ 1938 m. kovo 13 d. ji tapo Vokietijos reicho provincija.

Šitokia padėtis Anglijoje įsikūrusiam, tačiau geležine uždanga nuo gimtinės atskirtam Zweigui reiškė, kad jis nuo šiol yra be tėvynės ir be kalbos. „Toks jausmas, tarsi vokiškai rašyčiau į tuštumą.“ (Tuoj po „anšluso“ Zalcburge suliepsnoję knygų laužai prarijo Zweigo, 15 metų gyvenusio šiame mieste ir jį garsinusio, sukurtas knygas.) Šis dvigubas prara-

dimas atsivėrė kaip negyjanti žaizda Zweigo sieloje; nors jo materialinė padėtis buvo tvirta, o tikimybė gauti Anglijos pilietybę ir atsikratyti „priešiško užsieniečio“ statuso, kurį įgijo po Austrijos prijungimo prie Vokietijos, reali, kartėlis ir neviltis graužė vis labiau. Tai, kad Zweigui nereikėjo skursti, reiškė, jog jis gali padėti ir padėjo daugybei austrų – draugų, kolegų, pažįstamų – emigrantų įsidarbinti, rasti leidėjus autorių knygoms, parūpinti vizas, sušelpiti pinigais. („Anksčiau rašytojas, dabar vizų ekspertas.“) Jis netgi kreipėsi į Britanijos karalienę motiną, prašydamas padėti emigrantams, ir jo prašymas buvo išgirstas. Tačiau pagalbos reikalingų šauksmai aidėjo vis garsiau, varydami Zweigą į gilią neviltį. Galop jis nusprendė iš Londono pasitraukti į ramų ir nuošalų Batą. Jam pačiam buvo reikalinga pagalba, kad kaip nors išsivaduotų iš bejėgiškumo jausmo, iš gilios depresijos. Tokiu atveju geriausiai gydydavo darbas, tad ir šįkart paniro į studiją apie Balzacą, juoba kad per daugelį metų buvo sukaupęs kelis šimtus puslapių užrašų. Tačiau laikas suardė Zweigo planus. 1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietija užpuolė Lenkiją – prasidėjo Antaris pasaulinis karas. Dabar Zweigą prislėgė visiškai aiškus suvokimas, jog priklauso prarastajai kartai, karas atėmė iš jos ateitį. Gimė mintis parašyti autobiografiją, bet ne savo, o savo kartos, kurios gyvenimą sumaitojo du pasauliniai karai, pastatyti jai paminklą ir įamžinti jos prisiminimą. „Aprašysiu Vieną, žydiškąją Vieną irgi, karą ir mūsų kovą kare, mūsų skrydį ir mūsų pražuvimą sulig Hitleriu, pažeminimą ir gyvenimą *sans patries*.“

1940 m. pradžioje nacių rankose buvo Lenkija, Danija, Norvegija, Olandija, Belgija ir Prancūzija. Nebeatrodė neįtikima, kad jie mėgins pulti ir Angliją. Tad, sukaupęs jėgų likučius, Zweigas apsisprendė – „nenoriu pakliūti į nagus tam rudam bernui“. 1940 m. liepą su antrąja žmona Lotte, vargais negalais gavę vizas ir bilietus, išėdo į transatlantinį garlaivį, kuris plaukė iš Liverpulio į Niujorką. Laivo kapitonas jiems užleido savo kajutę, nes jų vietos buvo apatiniaame denyje.

Niujorke laikas bėgo padedant gauti Amerikos vizas daugeliui Europos emigrantų (taip pat ir savo pirmajai žmonai Friderikei bei jos duk-

roms), talkinant pabėgėlių šalpos organizacijai ir iš paskutiniųjų stengiantis susikaupti prie savo kūrybos. Bet ir JAV nebuvo galutinis šio Europos tremtinio taškas – emigracijos kelias 1941 m. rugpjūtį nuvedė Zweigą į Braziliją. Čia, aukštikalnių kurorte Petropolyje, kur įsikūrė nedidelėje viloje, pagaliau vėl nuosavoje pastogėje, spalio gale užbaigė savo autobiografiją. Ilgai ieškojęs tinkamo pavadinimo, galiausiai jį rado: *Vakarykštis pasaulis. Europiečio prisiminimai*. Lapkričio 20 d. mašinėle rašytas vienas rankraščio egzempliorius iškeliavo į Europą, į Švediją. Knyga pasaulį išvydo 1942 m.

1942 m. vasario 22 d., sekmadienį, Zweigas su savo antrąja žmona Lotte Zweig pasitraukė iš gyvenimo išgėręs veronaliu. Ant rašomojo stalo gerai matomas gulėjo šį žingsnį paaiškinantis laiškas gyviesiems, rašytas vokiečių kalba, tik antraštė *Declaracao* buvo portugališka. „...Užstojus septintą dešimtį, reikėtų ypatingų jėgų dar kartą pradėti iš pat pradžių. Manosios išseko per ilgus betėvynių klajonių metus. Tad manau būsiant geriau laiku ir iškelta galva užbaigti gyvenimą, kuriam dvasinis darbas visada buvo pats gryniausias džiaugsmas, o asmens laisvė – didžiausias šios žemės turtas.“

* * *

Filosofė, Vokietijos žydė Hannah Arendt 1948 m. kritiškai ir pašaipiai rašė: Zweigo autobiografijoje vaizduojamo pasaulio jokių būdu nepavadinai vakarykščiu – tai gamtos draustinis, aptvertas auksiniais pinučiais, kurie jo gyventojams užstoja tikrovę. Anot jos, Zweigas nepažinojo realybės, todėl ramia sąžine vaizdavo prieškarį prieškario akimis. Pirmąjį pasaulinį karą – bejėgiško ir tuščio Ženevos pacifizmo dvasia, o apgaulingą 1924–1933 m. laikotarpio tylą – kaip grįžimą į normalų gyvenimą. Visa laimė, teisuoliškai tęsė ji, kad bent vienas iš jų, Zweigas, išdrįso viską tiksliai pavaizduoti, nieko nenuitylėdamas ir nepadailindamas, nors puikiai suprato, kokie kvailiai jie visi buvo. Tik kažin ar jis suvokė, baigė ji išdidžiu nuogutėlę tiesą atidengiančiu sakiniu, kad jų nelaimė ir kvailumas tiesiogiai susiję.

Triuškinami teisuoliškos išminties žodžiai. Išties ko verti Zweigo, to „gyvenimo ir literatūros džentelmeno“, to „iš prigimties draugiško žmogaus, kuris galėjo veikti vadovaudamasis tik tuo, kas jungia, sieja, daro suprantama“, meilingi, skausmu atmiešti žodžiai, kuriais jis skiriasi su savo širdies pasauliu, atsisveikina su džiaugsmą ir šilumą spinduliuojančiais pavidalais, – jis ir jo draugai, Europos dvasios šviesuoliai, tie nainuoliai ir „kvailiai“, juos kūrė, puoselėjo, nekreipdami dėmesio į šio pasaulio galingųjų klastą ir tamsias užmačias – tikrai, ko verti Zweigo žodžiai, rodos, neatremiamo teismo šviesoje? Juk geriau žinančiojo pirštas iš tikrųjų prikišamai rodo į griuvėsių krūvą.

Bet keista – iš kažkur, gal net iš tų chaotiškų griuvenų, atsklinda neįkylrus, skambus Zweigo balsas: *Ich habe Mißtrauen gegen geistreiche Menschen, weil sie zuviel negieren und nicht herzlich lieben können.* [Man kelia nepasitikėjimą protingi žmonės, nes jie per daug neigia ir negali nuoširdžiai mylėti.]

Giedrė Sodeikienė

PRATARMĖ

Niekada nemaniau, jog esu tokia iškili asmenybė, kad man rūpėtų papasakoti savo gyvenimą kitiems. Daug turėjo nutikti, daug daugiau, nei vienai žmonių kartai lemta patirti įvykių, nelaimių ir išbandymų, kol ryžausi pradėti knygą, kurios pagrindinis veikėjas, tiksliau, centras yra manasis Aš. Man niekas taip nesvetima, kaip šitokiu būdu pristatyti save, – nebent kaip komentatorių, aiškinantį per paskaitą rodomas skaidres: laikas atplukdo vaizdus, o aš tik palydžiu juos žodžiais, tad iš tikrųjų pasakosiu ne *savo*, o visos kartos likimą – mūsų unikalią kartą, kuriai, kaip jokiai kitai, istorija užkrovė nepakeliamą likimo naštą. Kiekvieno, net paties mažiausio ir nereikšmingiausio, vidinę egzistenciją sujaukė beveik nepaliaujami vulkaniniai Europos žemės drebėjimai, ir aš, vienas iš begalės, nenumanau, kuo esu pranašesnis už kitus, gal tik vienu dalyku: kaip austras, kaip žydas, kaip rašytojas, kaip humanistas ir pacifistas, visada stovėjau ten, kur tie požeminiai smūgiai buvo stipriausi. Jie triskart sugriovė mano namus ir gyvenimą, atkirto mane nuo visko, kas buvo ir nugrimzdė praeitin, ir negailestingai staigiai nusviedė į tuštumą, į man gerai pažįstamą „nežinau kur“. Bet aš nesiskundžiu; kaip tik betėvynis pasidaro laisvas nauja prasme, ir tik su niekuo nebesusijęs nieko nebe-

privalo paisyti. Tad viliuosi, kad įvykdysiu bent pagrindinę sąžiningo laiko vaizdavimo sąlygą: būsiu teisingas ir neturėsiu išankstinio nusistatymo.

Atplėštas nuo visų šaknų ir net nuo žemės, kuri tas šaknis maitino, – štai toks aš esu laiko platybėse. 1881 metais gimiau didelėje ir galingoje imperijoje, Habsburgų monarchijoje, bet veltui ieškotumėte jos žemėlapyje: ji dingo be pėdsakų. Užaugau Vienoje, dviejų tūkstančių metų senumo supranacionalinėje metropolijoje, ir turėjau ją palikti kaip nusikaltėlis, kai ji dar nebuvo pažeminta iki Vokietijos provincijos miesto. Mano literatūriniai kūriniai ta kalba, kuria juos rašiau, buvo paleisti pelenais kaip tik toje šalyje, kur mano knygos tapo milijonų skaitytojų draugais. Tad likau be vietos, visur esu tik svetimšalis, geriausiu atveju svečias, o ir tikrąją tėvynę, kurią išsirinko mano širdis, Europą, praradau, kai ji antrąkart pradėjo savizudiškai naikintis pražūtingame kare. Prieš savo valią tapau liudytoju paties siaubingiausio proto pralaimėjimo ir paties pasiučiausio brutalumo triumfo laiko tėkmėje; niekada – sakau tai be jokio pasididžiavimo, priešingai, labai gėdydamasis – viena žmonių karta neišgyveno tokio moralinio nuopuolio iš tokių dvasios aukštybių, kaip mūsų. Per mažytį laiko tarpelį, nuo tada, kai man pradėjo želti barzda, iki dabar, kai ji jau ima žilti, per tą pusę amžiaus įvyko daug daugiau radikalių permainų ir pokyčių, negu jų kada nors išgyveno dešimt žmonių kartų, ir kiekvienas iš mūsų jaučia: jų įvyko beveik per daug! Mano Dabar taip skiriasi nuo kiekvieno mano Vakar, mano skrydžiai nuo mano nuopuolių, kad man kartais atrodo, jog aš gyvenau ne vieną, o daug visiškai skirtingų gyvenimų. Nes dažnai nutinka, kad kai negalvodamas pasakau „mano gyvenimas“, nejučia paklausiu save: „*Kuris* gyvenimas?“ Ar prieš Pasaulinį karą? prieš Pirmąjį ar prieš Antrą-

jį? ar dabartinis gyvenimas? Arba štai susigriebiu, kad sakau „mano namai“, ir ne iš karto susigaudau, ką turiu galvoje: ar namą, kuriame gyvenau Bate, ar tą, kuriame gyvenau Zalcburge, ar tėvų namus Vienoje. Sakau „pas mus“ ir išgąstingai prisimenu, kad seniai nebepriklausau prie savo tėvynainių, lygiai taip ir prie anglų arba amerikiečių, su tėvyne nebesu organiškai susijęs, o čia, naujoje žemėje, taip ir nesuleidau šaknų; pasaulis, kuriame užaugau, dabartinis pasaulis ir tas, kuris plyti tarp jų dviejų, mano jausmuose vis labiau atsiskiria ir virsta visiškai skirtingais pasauliais. Kai šnekėdamasis su jaunesniais draugais jiems pasakoju epizodus iš laikotarpio prieš pirmąjį karą, iš jų nuostabos ir klausimų suvokiu, kiek daug dalykų, kurie man dar yra savaime suprantama realybė, jiems jau tapo istoriniai arba neišsivaizduojami. Ir slaptas jausmas manyje jiems pritaria: visi mūsų dabartį, vakardieną ir užvakarykštį metą jungiantys tiltai sudeginti. Aš ir pats negaliu nesistebėti ta gausybe, ta įvairove, kurias mes sutalpinome nedidelėje vieno vienintelio – žinia, didžiai nepatogaus ir grėsmių pilno – gyvenimo erdvėje, bet dar labiau nustembu, kai šį mūsų gyvenimą palyginu su savo protėvių gyvensena. Mano tėvas, senelis – ką jie matė? Ir vienas, ir kitas gyveno savo gyvenimą – vienodą, monotonišką. Vieną vienintelį gyvenimą nuo pradžios iki galo, be pakilimų, be kritimų, be sukrėtimų ir pavojų, gyvenimą su nedidelėmis įtampomis, neryškiais perėjimais; vienu ritmu, ramiai ir tyliai juos nešė laiko banga nuo lopšio iki kapo. Jie gyveno toje pačioje šalyje, tame pačiame mieste ir dažniausiai netgi tame pačiame name; tai, kas vyko už namų sienų, pasaulyje, tiesą sakant, vyko tik laikraštyje ir nesibelsdavo į jų duris. Žinia, jų laikais kažkur kildavo kažkoks karas, bet tik mažas karelis, palyginti su dabartiniais mastais, kažin kur tolimame pasienyje, ir patrankų nesigir-

dėdavo, o po pusmečio jis jau būdavo pasibaigęs, pamirštas, plonas istorijos lapas, ir vėl prasidėdavo senasis, tas pats gyvenimas. Tačiau mūsų gyvenime nebuvo pasikartojimo, nieko nelikdavo iš to, kas būta, niekas negriždavo; mums buvo skirta patirti maksimumą to, ką istorija šiaip jau taupiai atseikėja kiekvienai šaliai, kiekvienam šimtmečiui. Viena karta galbūt išgyveno revoliuciją, antra perversmą, trečia karą, ketvirta badmetį, penkta valstybės žlugimą, o kai kurios laimingos šalys, laimingos kartos apskritai nė vieno iš visų tų dalykų. Tačiau mes, dabartiniai šešiasdešimtmečiai, kuriems *de jure* prieš akis dar trupinėlis laiko, – ko mes nematėme, ko nekeitėjome, ko nepatyrėme? Visų įmanomų nelaimių katalogą išstudijavome nuo pradžios iki pabaigos (bet vis dar nepriėjome paskutinio puslapio). Aš pats esu abiejų didžiųjų žmonijos karų amžininkas, ir kiekvieną išgyvenau skirtinguose frontuose, vieną – vokiečių, kitą – antivokiškajame. Prieškariu aš pažinau aukščiausią individo laisvės pakopą ir formą, vėliau man teko pažinti jos žemiausią lygį, kokio nebūta daug amžių; buvau ir išaukštintas, ir paskelbtas už įstatymo ribų, buvau ir laisvas, ir nelaisvas, ir turtingas, ir vargšas. Per mano gyvenimą peršuoliavo visi blyškieji Apokalipsės žirgai, revoliucijos ir badmečiai, pinigų infliacija ir teroras, epidemijos ir emigracija; po mano akių sudygo ir išplito didžiosios masių ideologijos, fašizmas Italijoje, nacionalsocializmas Vokietijoje, bolševizmas Rusijoje, bet pirmučiausia tas marų maras nacionalsocializmas, kuris pakando mūsų europinės kultūros žiedus. Turėjau būti beginklis, bejėgis liudytojas neišsivaizduojamo žmonijos atokryčio, manyta, į seniai užmirštą barbarybę su jos sąmoninga ir programine antihumaniškumo doktrina. Mums buvo lemta matyti – ir vėlgi daugelis amžių to nematė – karus, kurie prasidėdavo nepaskelbus karo, koncentracijos lagerius, kan-

kinimus, masinius plėšimus ir beginklių miestų bombardavimus, tokius žvėriškumus, su kuriais pastarosios penkiasdešimt kartų nebesusidūrė, o būsimosioms jų tikriausiai nebeteks patirti. Labai keista, bet tuo pat metu, kai mūsų pasaulis visu tūkstantmečiu atkrito moralumo srityje, aš mačiau, kaip ta pati žmonija technikos ir dvasios sferoje pakilo neišsivaizduojamiems žygiams, vienu šuoliu pralenkdama tai, kas buvo sukurta per milijonus metų: lėktuvais užkariavo oro erdvę, žemiškąjį, ištartą žodį tą pačią akimirką pasiuntė per Žemės rutulį ir taip nugalėjo kosmosą, suskaldė atomą, nugalėjo klastingas ligas, kone kiekvieną dieną paversdavo įmanomu dalyku tai, kas vakar atrodė dar neįmanoma. Niekada, iki pat dabar žmonijos kaip viseto elgesys nebuvo šėtoniškesnis, o darbai ir žygiai dieviškesni.

Man atrodo, aš privalau paliudyti šį intensyvų, netikėtų mūsų dramatiškai pilną gyvenimą, nes, kartoju, kiekvienas buvo tų milžiniškų permainų liudytojas, kiekvienas buvo priverstas būti liudytojas. Mūsų karta neturėjo galimybės pabėgti, nusišalinti, taip kaip ankstesnės; dėl naujosios vienalaikiškumo tvarkos nuolat buvome įtraukti į laiką. Kai Šanchajuje ant gyvenamųjų namų pasipylė bombos, mes, europiečiai, neiškėlę kojų iš namų, šitai jau žinojome – kinai dar nebuvo spėję išnešti lauk savo sužeistųjų. Tai, kas įvykdavo už tūkstančio mylių, kitapus vandenyno, prieš mus išnirdavo kaip realus vaizdas. Buvo neįmanoma apsisaugoti, apsiginti nuo nuolatinio informavimo ir dalyvavimo įvykiuose. Nebuvo šalies, į kurią būtum galėjęs pabėgti, nebuvo tylos, kurią būtum galėjęs nusipirkti, nuolat, visur mus pasiekdavo likimo ranka ir vėl sviesdavo į savo nepasotinamą žaismą.

Nuolat privalėjai paklusti valstybės reikalavimams, nusi-
lenkti pačiai bukaprotiškiausiai politikai ir tapti jos auka,

prisitaikyti prie pačių beprotiškiausių pertvarkų, visada būvai pririštas prie kolektyvo, nors priešinai iš paskutiniųjų, ir jis nenumaldomai tempė paskui save. Tas, kas nuolat ėjo per šį laiką arba, tiksliau, buvo genamas ir pjudomas, – tik retkarčiais galėdavome atsipūsti, – išgyveno daugiau istorijos negu kuris nors jo protėvis. Ir dabar esame ties posūkiu, esame ties pabaiga ir nauja pradžia. Todėl netvirtinu, kad neturiu jokių ketinimų, šią savo gyvenimo retrospektyvą kol kas baigdamas viena konkrečia data. Mat anoji 1939 metų rugsėjo diena galutinai užbaigia epochą, kuri išugdė ir išaugino mus, šešiasdešimtmečius. Bet jeigu savo liudijimu būsimoms kartoms perduosime bent mažytę kruopelytę tiesos iš jos griūvančio statinio, tai reikš, kad mes gyvenome ir kūrėme ne visai veltui.

Puikiai suvokiu nepalankias, bet mūsų laikui didžiai būdingas aplinkybes, – joms viešpataujant bandau surašyti šiuos prisiminimus. Rašau juos pačiame karo įkarštyje, rašau svetur, neturėdamas nė menkiausios pagalbinių priemonės savo atminčiai. Viešbučio kambaryje neturiu po ranka nė vieno savo knygų egzemplioriaus, jokių užrašų, draugų rašytų laiškų. Niekur negaliu gauti informacijos, nes visame pasaulyje laiškai nebekeliauja iš šalies į šalį arba juos stabdo cenzūra. Kiekvienas gyvena toks izoliuotas, kaip prieš šimtus metų, kai dar nebuvo išrastas garlais, geležinkelis, lėktuvas ir paštas. Taigi iš visos savo praeities nieko neturiu prie savęs, tik tai, ką laikau galvoje. Visa kita šią akimirką man nepasiekiamo arba pražuvę. Tačiau mūsų karta kaip reikiant išmoko gerojo meno ne-liūdėti dėl to, kas prarasta, ir galbūt dokumentų ir detalių netektis kaip tik išeis į naudą šiai knygai. Mat aš vertinu atmintį ne kaip elementą, kuris *viena* atsitiktinai išsaugo, o *kita* atsitiktinai užmiršta, o kaip jėgą, kuri žinodama tvar-

ko ir išmintingai pašalina. Viskas, ką pamirštame iš savojo gyvenimo, iš tikrųjų vidinio instinkto seniai iš anksto buvo nuspręsta užmiršti. Tik tai, kas pats save siekia išsaugoti, turi teisę būti išsaugota kitiems. Tad, prisiminimai, kalbėkite už mane ir bent kaip veidrodyje atspindėkite mano gyvenimą prieš jam nugrimztant tamsoje!

SAUGUMO PASAULIS

Still und ruhig auferzogen,
Wirft man uns auf einmal in die Welt,
Uns umspülen hunderttausend Wogen,
Alles reizt uns, mancherlei gefällt,
Mancherlei verdrießt uns, und von Stund zu Stunden
Schwankt das leicht unruhige Gefühl,
Wir empfinden, und was wir empfunden,
Spült hinweg das bunte Weltgewühl.

Goethe

Kai pabandau įsivaizduoti laiką prieš Pirmąjį pasaulinį karą, kada užaugau, rasti parankią formulę, tai manau, kad taikliausiai ją galėčiau apibūdinti taip: tai buvo saugumo aukso amžius. Rodos, viskas mūsų beveik tūkstančio metų senumo Austrijos monarchijoje buvo sukurta ilgam, o pati valstybė – aukščiausias šio pastovumo laidas. Teisės, kurias ji garantavo savo piliečiams, buvo patvirtintos parlamento, laisvai išrinktos liaudies atstovybės, o kiekviena pareiga tiksliai apibrėžta. Mūsų valiuta, Austrijos krona, cirkuliavo kaip

- * Užaugame supami tylos ir ramybės,
Bet vieną dieną mus sviedžia į gyvenimą,
Mus laižo šimtai tūkstančių bangų,
Viskas vilioja, daug kas patinka,
Daug kas liūdina, ir be paliovos
Keičiasi švelniai nerimastingas jausmas,
Mes jaučiame, o tai, ką pajautėme,
Nuplauna sumišas pasaulio bruzdesys.

žvilgantis auksinis pinigas ir taip buvo laiduotas jos stabilumas. Kiekvienas žinojo, kiek jis turi arba kiek jam priklauso, kas leidžiama, o kas draudžiama. Viskas turėjo savo normas, tikslų matą ir svorį. Kas turėjo turto, tas galėjo tiksliai apskaičiuoti, kiek šis kasmet duos procentų; tarnautojas, karininkas kalendoriuje patikimai galėjo rasti metus, kada jis pakils tarnyboje, o kada išeis į pensiją. Kiekviena šeima turėjo tikslų biudžetą ir žinojo, kiek skirti būstui ir maistui, vasaros kelionėms ir reprezentacijai, be to, nedidelę sumą rūpestingai atidėdavo nenumatytiems dalykams, ligai ir gydytojui. Kas turėjo namą, tas jį vertino kaip patikimą prieglobstį vaikams ir anūkams, ūkis ir amatas buvo paveldimi iš kartos į kartą; kai kūdikis dar gulėdavo lopšyje, taupyklėje arba taupomojoje kasoje jau būdavo atidedamas pirmasis obolas gyvenimo keliui, nedidelė „atsarga“ ateičiai. Šioje plačioje imperijoje viskas stovėjo tvirtai ir nepajudinamai savo vietoje, o pačiame viršuje – senasis imperatorius; tačiau visi žinojo (arba tarėsi žiną), kad jeigu jis sugalvotų numirti, tai ateitų kitas, ir ta gerai apskaičiuota tvarka liktų, kokia buvusi. Niekas nebelaukė karų, revoliucijų ir perversmų. Visa, kas radikalų, visa, kas smurtinga, proto amžiuje atrodė nebeįmanoma.

Šis saugumo jausmas buvo geidžiamiausias milijonų turtais, bendras gyvenimo idealas. Tik jo lydimas gyvenimas laikytas vertas gyventi, ir vis platesni sluoksniai troško būti šio brangaus turto dalininkai. Iš pradžių šiuo privalumu džiaugėsi tik pasiturintieji, bet pamažu jį pasisavino plačiosios masės; saugumo šimtmetis tapo apdraudos aukso amžiumi. Savasis būstas buvo draudžiamas nuo gaisro ir vagių, pasėliai – nuo krušos ir stichinių nelaimių, gyvybė – nuo nelaimių ir ligų, būdavo įsigyjamos pensijos iki gyvos galvos, o mergaitėms į lopšį įdedamas draudimo polisas kaip būsimas kraitis.

Net darbininkai galiausiai susivienijo ir išsireikalavo normuoto atlyginimo bei ligonių kasų, o tarnai užbėgo už akių senatvės draudimui ir iš anksto mokėjo įmokas į laidojimo kasą savo pačių laidotuviams. Tik tas, kas be rūpesčių galėjo žvelgti į ateitį, ramus mėgavosi dabartimi.

Šiame jaudinančiame pasitikėjime, jog savo gyvenimą įmanoma apjuosti aštriatvore taip, kad nebeliktų nė mažiausio plyšelio įsibrauti lemčiai, nepaisant viso požiūrio į gyvenimą solidumo ir kuklumo, glūdėjo didelis ir pavojingas pasipūtimas. Devynioliktas amžius, pilnas jam būdingo liberalistinio idealizmo, buvo nuoširdžiai įsitikinęs, kad jis tiesiu ir teisingu keliu žengia į „geriausią iš visų pasaulių“. Paniekinamai žvelgta į ankstesnes epochas, į jų karus, badmečius ir sukilimus kaip į laiką, kai žmonijos dar būta nepilnametės ir neapsišvietusios. Tačiau dabar reikėjo tik luktelti dešimtmetį kitą, ir tada galutinai bus įveiktas paskutinis blogis ir nugalėtas smurtas, ir tikėjimas nepaliaujama, nesulaikoma „pažanga“ anai epochai iš tikrųjų buvo pati tikriausia religija; ta „pažanga“ tikėta labiau negu Biblija ir manyta, kad „pažangos“ evangeliją nepaneigiamai įrodė kasdien vis nauji mokslo ir technikos stebuklai. Iš tikro šio taikaus šimtmečio pabaigoje bendras pakilimas buvo vis akivaizdesnis, spartesnis, įvairiapusiškesnis. Naktį gatvėse vietoj blankių žibintų spigino elektros lempos, gundantis naujasis parduotuvių tviskesys užliejo ne tik pagrindines gatves, bet ir priemiesčius, telefonu jau galėjai per atstumą susikalbėti su kitu žmogumi, žmogų nauju greičiu lakdino į tolį nebe kinkinyš – išsipildžiusi Ikaro svajonė jį galėjo pakelti nuo žemės ir skraidinti oru. Komfortas iš diduomenės namų išsklido po miestelėnų namus, vandens nebereikėjo nešti iš šulinio arba hidranto, ugnis nebebuvo vargais negalais įkuriama krosnyje, higiena išplito, purvas dingo. Žmonės pasidarė gražes-

ni, stipresni, sveikesni; nuo tada, kai sportas užgrūdino kūnus, gatvėse vis rečiau matydavai luošų, gurklėtų, subjaurotų, ir visus tuos stebuklus padarė mokslas, tas pažangos arkangelas. Ir socialinėje srityje stumtasi pirmyn; metai po metų individui buvo suteikiama naujų teisių, teisingumas taikytas švelniau ir humaniškiau, ir net problemų problema, plačiųjų masių skurdas, nebeatrodė neišsprendžiama. Vis platesni sluoksniai naudojosi rinkimų teise, taigi ir galimybė legaliai ginti savo interesus, sociologai ir profesoriai varžėsi, kurie sukurs sveikesnę ir net laimingesnę proletariato buitį – tai ar verta stebėtis, kad tas šimtmetis gėrėjosi savo paties laimėjimais ir kiekvieną prabėgusį dešimtmetį vertino tik kaip dar geresnio pirminę pakopą? Barbariškais atokryčiais, tokiais kaip Europos tautų karai, nebetikėta lygiai taip kaip raganomis ir vaiduokliais; mūsų tėvai buvo persunkti tvirto tikėjimo neklystamai jungiančia tolerancijos ir draugiškumo jėga. Jie nuoširdžiai tikėjo, kad tautas ir konfesijas skiriančios ribos ir nuomonių skirtumai pamažu išnyks ir virs visuotiniu humaniškumu, ir šitaip taika ir saugumas, tas aukščiausias gėris, atiteks visai žmonijai.

Bepigu mums, dabarties žmonėms, kurie žodį „saugumas“ seniai išbraukė iš savo žodyno kaip viziją, šaipytis iš anos idealizmo suklaidintos kartos optimistinės iliuzijos, jog žmonijos techninę pažangą kaip padarinys neišvengiamai lydi toks pat greitas moralinis pakilimas. Mes, kurie naujajame šimtmečiuje išmokome nebesistebėti jokių kolektyvinio žvėriškumo protrūkiu, mes, kurie iš kiekvienos naujos dienos laukiame dar niekšiškesnių dalykų negu iš praėjusios, gerokai skeptiškiau vertiname galimumą morališkai auklėti žmonių. Turėjome pripažinti, kad Freudas buvo teisus, nes kultūrą, civilizaciją jis vertino tik kaip plonytį sluoksnį, kurį bet kada gali pralaužti destruktivūs tamsūs instinktai; pa-

mažu turėjome įprasti gyventi be pagrindo po kojomis, be teisingumo, be laisvės, be saugumo. Seniai atsisakėme – savo pačių labui – tėvų religijos, jų tikėjimo greitu ir ilgalaikiu humaniškumo pakilimu; mums, gavusiems šturpią pamoką, anas skubotas optimizmas atrodo banalus akivaizdoje katastrofos, kuri vienu vieninteliu mostu nusviedė mus tūkstantį metų atgal humaniškumo ugdymo srityje. Tačiau kad ir iliuzija, tai buvo nuostabi ir tauri iliuzija, kuriai tarnavo mūsų tėvai, žmoniškesnė ir vaisingesnė negu dabartiniai lozungai. Ir kažkas manyje, nepaisant viso pažinimo ir nusivylimo, mišlingu būdu negali nuo jos visiškai atsiplėšti. Tai, kuo žmogus kvėpuoja vaikystėje, visam gyvenimui nepašalinamai įsiėda į jo kraują. Kad ir ką kiekviena diena sviestų man į veidą, kad ir kokius pažeminimus ir išbandymus man ir nesuskaitomiems likimo broliams tektų iškentėti, neištingiu visiškai išsižadėti savo jaunystės tikėjimo, jog nepaisant visko gyvenimas kada nors vėl pagerės. Net iš siaubo prarajos, kurioje šiandien pusakliai grabinėjame aplinkui pakrikusia ir palaužta siela, aš kartkartėmis pažvelgiu aukštyn į senuosius žvaigždynus, kurie žėrėjo virš mano vaikystės, ir guodžiu save man atitekusiū pasitikėjimu, kad šis atokrytis ilgainiui pasirodys esąs tik nedidelis laiko tarpsnis amžinoje laiko tėkmėje.

Šiandien, kai anas saugumo pasaulis seniai sugriautas didžiosios audros, mes galutinai įsitikinome, kad jis buvo tik svajonių pilis. Bet ne, mano tėvai jame gyveno kaip mūriniam name. Nė karto nei audra, nei ledinis skersvėjis neišiveržė į jų šiltą, jaukią egzistenciją; žinia, jie turėjo dar vieną, ypatingą užuovėją: jie buvo pasiturintys žmonės, kurie pamažu užsiaugino turtus, netgi labai didelius, o tai anuomet patikimai šiltino langus ir sienas. Jų gyvensena, mano

supratimu, taip būdinga vadinamajai „gerajai žydų buržuazijai“, kuri Vienos kultūrai suteikė itin svarbių vertybių ir kaip padėkos už tai sulaukė visiško sunaikinimo, kad aš savo pasakojimu apie jų ramų ir tylų gyvenimą iš tikro pateikčiau tai, kas neasmeniška: taip, kaip mano tėvai, Vienoje gyveno dešimt ar dvidešimt tūkstančių šeimų aname garantuotų vertybių amžiuje.

Mano tėvo šeima buvo kilusi iš Moravijos. Ten mažuose miesteliuose gyveno žydų bendruomenės, kuo gražiausiai sutardamos su valstiečiais ir smulkiąja buržuazija; taigi jos visiškai nepasižymėjo prislėgtumu, antra vertus, neįkyria, landžia nekantra, būdinga Galicijos, Rytų žydams. Gyvenimas kaime juos išugdė stiprius ir tvirtus, ir jie tvirtai ir ramiai žengė savo keliu, taip kaip jų gimtinės valstiečiai per laukus. Anksti emancipavęsi nuo ortodoksinių religingumo, jie buvo aistringi „pažangos“ epochos šalininkai ir liberalizmo politikos eroje statydavo į parlamentą pačius gerbiamiausius deputatus. Kai tėvo šeima iš savo gimtinės persikėlė į Vieną, jie stebėtinai greitai prisitaikė prie aukštesnės kultūros sferos, o jų asmeninis kilimas organiškai susijo su bendru laiko pakilimu. Ir šios perėjimo formos požiūriu mūsų šeima buvo visiškai tipinė. Mano senelis iš tėvo pusės realizuodavo manufaktūrų prekes. Paskui, antroje amžiaus pusėje, Austrijoje stojo pramoninė konjunktūra. Iš Anglijos importuotos mechaninės audimo staklės ir verpimo mašinos, jas racionalizavus, sukėlė negirdėtą pigymetį, palyginti su senąja rankinio audimo technika, ir žydų pirkliai – o jiems būdingas komercinis akylumas ir tarptautinė orientacija – buvo pirmieji Austrijoje, kurie įžvelgė, jog būtina prisitaikyti prie pramoninės produkcijos. Su dažniausiai nedidelėmis kapitalo sąnaudomis jie įkūrė greitosiomis improvizuotus, iš pradžių tik vandeniu varomus fabrikus, kurie pamažu išau-

go į galingą, visą Austriją ir Balkanus užvaldžiusią Bohemijos tekstilės pramonę. Taigi mano senelis, kaip būdingas ankstesnės epochos atstovas, tarnavo tik tarpininkavimo prekybai gatava produkcija, o tėvas jau ryžtingai įžengė į naują laiką – užstojęs trisdešimtuosius gyvenimo metus, jis šiaurinėje Bohemijoje įkūrė nedidelį audimo fabriką, kuri laikui bėgant pamažu ir atsargiai išplėtojo į solidžią įmonę.

Toks atsargus plėtojimo būdas, nepaisant viliojamai palankios konjunktūros, visiškai atitiko to meto dvasią. Be to, jis ypač atitiko santūrią ir visiškai negodžią tėvo prigimtį. Jis pasisavino savo epochos *credo* „safety first“*; jam daug svarbiau buvo turėti „solidžią“ – tai irgi pamėgtas ano meto žodis – įmonę su nuosavu kapitalu, negu bankų kreditais arba hipotekomis ją išplėtoti. Tai, kad per visą gyvenimą jo vardo niekas niekada nematė ant paskolinio rašto, ant vekselio, o jo pavardė visada puikavosi jo banko – savaime suprantama, paties solidžiausio, Rothschildo banko, kredito įstaigos, – sąskaitos dešinėje, kredito, pusėje, buvo vienintelis dalykas, kuriuo jis didžiavosi gyvenime. Bet kokios pajamos, susijusios kad ir su mažiausia rizika, jam buvo nemalonios, ir per visą savo amželį jis niekada nedalyvavo svetimame versle. Vis dėlto laikui bėgant jis praturtėjo ir jo turtai vis labiau augo, bet tikrai ne todėl, kad jis nevengė drąsių spekuliacijų arba ypač toliaregiškų operacijų, o kad prisitaikė prie visuotinio ano atsargaus meto metodo – visada sunaudoti tik nedidelę pajamų dalį ir dėl to metai po metų papildyti kapitalą vis didesne pinigų suma. Kaip ir dauguma jo kartos žmonių, tėvas būtų laikęs pasitikėjimo nekeliančiu švaistūnu tą, kuris nerūpestingai išleidžia pusę savo pajamų, „negalvodamas apie ateitį“ – tai irgi nuolatiniai anos saugumo epochos

* Svarbiausias atsargumas (*angl.*; *čia ir kitur vert. past.*).

žodžiai. Dėl to, kad pelnas būdavo atidedamas, anoje didėjančio klestėjimo epochoje, kurioje ir valstybė nesigviešė atimti net iš pačių didžiausių įplaukų daugiau negu kelis procentus mokesčių, antra vertus, valstybiniai ir pramoniniai vertybiniai popieriai davė didelius procentus, pasiturintis žmogus galėjo lobti be jokių pastangų. Turto augimas apsimokėjo; taupysis, ne taip kaip infliacijos metais, dar nebuvo apvagiamas, o solidusis apgaunamas, ir kaip tik patys kantriausieji, nespekuliantai gaudavo didžiausią pelną. Dėl šio prisitaikymo prie visuotinės savo meto sistemos mano tėvas jau penkiasdešimties galėjo būti laikomas – net vertinant pagal tarptautinius standartus – labai pasiturinčiu žmogumi. Tačiau mūsų šeimos butis lėtai pėdino paskui vis sparčiau augantį turtą. Pamažu pradėjome naudotis nedideliais patogumais, iš mažesnio buto persikėlėme į didesnę, pavasario popietėmis išsinuomodavome automobilį, traukiniu važiuodavome antros klasės miegamajame vagone, ir tik pradėjęs šeštą dešimtį tėvas pirmą kartą leido sau pasidžiaugti prabanga ir su mama žiemą mėnesiui išvyko į Nica. Apskritai pagrindinė nuostata – turtu mėgautis jį turint, o ne jį demonstruojant – visiškai nepakito; ir milijonierius, mano tėvas niekada nerūkė importo, tik paprastą tėvyninį *Trabucco*, taip kaip imperatorius Pranciškus Juozapas pigias cigaretes *Virginija*, o kai lošdavo kortomis, visada statydavo nedideles sumas. Jis visada liko ištikimas santūrumui, savo jaukiam, bet taktingam gyvenimui. Nors nepalyginti solidesnis ir labiau išsilavinęs negu dauguma jo kolegų – jis puikiai skambino fortepijonu, rašė aiškiai ir gerai, kalbėjo prancūziškai ir angliškai – atkakliai atsisakydavo bet kokios garbės ir garbės pareigų, visą gyvenimą nesiekė nei jokio vardo, nei titulo ir jų nepriėmė, nors jam, kaip stambiajam pramonininkui, jie dažnai būdavo siūlomi. Niekada nieko neprašė,

*Ir aš žinojau: vėl visa, kas buvo,
prasmego, visa, kas sukurta, pražuvo –
Europa, mūsų tėvynė, kuriai gyvenome,
sunaikinta daug ilgesniam laikui,
negu siekia mūsų pačių gyvenimas. [...]
O blogiausia buvo tai, kad mus apgavo
maloniausias jausmas – visuotinis
optimizmas. [...] Bet mes vis dar
nematėme pavojaus.*

Stefanas Zweigas (stovi) su broliu Alfredu Vienoje,
apie 1900 m.

STEFAN ZWEIG (Stefanas Cveigas, 1881–1942) – vienas žymiausių pasaulio rašytojų, publicistų, literatūros kritikų; daugybės apsakymų, žymių žmonių biografijų, romanų autorius. Gimęs Vienoje, pasiturinčioje žydų šeimoje, rašytojas dukart pergyveno Europos griūtį – Pirmojo, o paskui ir Antrojo pasaulinio karo metus. Palikęs tėvynę po Austrijos anšluiso, Zweigas išvyko į Londoną, vėliau – Niujorką ir galiausiai apsistojo Petropolyje, Brazilijoje, kur, nebeištvėręs depresijos ir nusi-vylimo, 1942 m. nusižudė.

„Vakarykštis pasaulis“ – tai ir autobiografija, ir epochos dokumentas, pražuvusio Europos aukso amžiaus metraštis. Parašyta likus keliems mėnesiams iki mirties, ši knyga nostalgiskai piešia amžiams prapuolusį pasaulį – prarastą saugumo ir stabilumo rojų, kaizerio laikų Vieną, keliones po Europą, sutiktus garsiausius to meto menininkus. Drauge tai – žiauri iliuzijų žlugimo kronika. Tikras europietis plačiąja prasme, Zweigas visuomet tikėjo, kad barbarybę galima nugalėti vien dvasios ginklu. Tačiau tikrovė pasirodė visiškai kitokia.

Tai knyga apie Europos ir europietiškos civilizacijos žlugimą. Apie „saugumo ir kūrybinio proto pasaulio“ netektį. Apie intelektualų nai-vumą ir netikėjimą, apie ateinančios grėsmės požymius, grėsmės, ku-rios niekas nenorėjo matyti ir įvardyti. Apie tai, ką išgyvena kūrėjas, kai karas pasibeldžia į jo numylėtų namų duris. Istorija kartoja.

ISBN 978-609-466-020-7

TYTOALBA

Galima pirkti tytoalba.lt

VIRŠELYJE: Turgaus aikštė, Viena, Austrija-Vengrija.
1890–1900 m.